

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
INSTITUTUL DE ISTORIE ECLEZIATICĂ

MIHAELA BEDECEAN

**PRESA ȘI BISERICILE ROMÂNEȘTI
DIN TRANSILVANIA (1865-1873)**

I. Introducere	117
II. Presa ecleziastică românească din Transilvania	117
III. Mitropoliile și mitropolia bisericilor românești la presă (pe scurt)	117
1. Mitropolia Română Unită	117
2. Mitropolia Ortodoxă Română	117
3. Alexandru Șterea Șulufiu	117
IV. Relația episcopiei ortodoxe românești cu presa	117
1. Statistici oficiale în presă	120
2. Audiențe ale ierarhilor români la autoritățile statului	123
3. Activitatea Diletei	127
4. Petiții către autoritățile politice	140
5. Acte oficiale ale autorităților statului	145
6. Reprimări politice	156
7. Încercările de rezistență la Casa de Habsburg	174
8. Bisericile și naționaliștii	178
V. Probleme fundamentale ale vieții bisericești reflectate la presă	199
1. Alegeri și numiri de ierarhi	199
A. Biserica Română Unită	200
a. Alegerile mitropolitane din 1865	200
b. Episcopia de Giurgiu	211
B. Biserica Ortodoxă Română	211
C. Desemnarea episcopului Paul Pavel (1872)	215

Cuprins

I. Introducere	9
II. Presa ecleziastică românească din Transilvania	17
III. Mitropoliile și mitropoliții bisericilor românești în presa epocii	43
1. Mitropolia Română Unită.....	49
2. Mitropolia Ortodoxă Română.....	56
3. Alexandru Șterca Șuluțiu	67
4. Andrei Șaguna	79
5. Ioan Vancea	105
IV. Relația stat-biserică reflectată în presă.....	117
1. Statistici oficiale în presă	120
2. Audiențe ale ierarhilor români la autoritățile statului	123
3. Activitatea Dietei	127
4. Petiții către autoritățile politice.....	140
5. Acte oficiale ale autorităților statului	145
6. Reglementări școlare	156
7. Bisericile românești și Casa de Habsburg	174
8. Bisericile și națiunea.....	178
V. Probleme fundamentale ale vieții bisericești reflectate în presă	199
1. Alegeri și numiri de ierarhi.....	199
A. Biserica Română Unită	200
a. Alegerile mitropolitane din 1868.....	200
b. Episcopia de Gherla	211
Desemnarea episcopului Ioan Vancea (1865)	211
Desemnarea episcopului Mihail Pavel (1872)	215

B. Biserica Ortodoxă Română.....	221
a. Alegerile mitropolitane din 1873.....	221
b. Episcopia de Caransebeș.....	242
Desemnarea episcopului Ioan Popasu (1865).....	242
c. Episcopia de Arad.....	249
Alegerea episcopului Miron Romanul (1873).....	249
2. Problema sinodalității în bisericile românești	
Dezbateri asupra temei sinodalității în presă.....	255
A. Biserica Ortodoxă Română.....	270
a. Congresul Național Bisericesc din 1868.....	270
b. Congresul Național Bisericesc din 1870.....	290
c. Sinodul arhieresc din 1866.....	297
d. Sinodul arhidiecezan din 1870.....	300
e. Sinodul arhidiecezan din 1871.....	305
f. Sinodul arhidiecezan din 1872.....	309
g. Sinodul arhidiecezan din 1873.....	312
h. Sinodul eparhial Arad din 1870.....	315
i. Sinodul eparhial Arad din 1871.....	317
j. Sinodul eparhial extraordinar Arad din 1871.....	320
k. Sinodul eparhial Arad din 1872.....	321
l. Sinodul eparhial Arad din 1873.....	322
m. Sinodul eparhial Caransebeș din 1870.....	327
n. Sinodul eparhial Caransebeș din 1871.....	331
o. Sinodul eparhial Caransebeș din 1873.....	332
p. Sinoade protopopești în Biserica Ortodoxă Română.....	334
B. Biserica Română Unită.....	340
a. Discuții asupra întrunirii Conciliului provincial.....	340
b. Congresul școlar din 1873.....	342
c. Sinodul arhidiecezan din 1869.....	343
d. Conciliul provincial din 1872.....	346
e. Sinodul vicarial Făgăraș din 1867.....	347
f. Sinodul vicarial Făgăraș din 1868.....	348
g. Sinodul vicarial Făgăraș din 1869.....	349
h. Sinodul vicarial Făgăraș din 1870.....	352

i. Sinodul vicarial Rodna din 1868.....	353
j. Sinoadele vicariatului Rodna din 1870.....	355
k. Sinodul vicarial Rodna din 1872.....	358
l. Sinodul vicarial Șimleul Silvaniei din 1870.....	360
m. Sinoade protopopești în Biserica Română Unită	361
3. Organizarea și evoluția internă a vieții bisericești	375
a. Adunări și reuniuni bisericești.....	375
b. Documente bisericești privind organizarea internă	378
c. Apariții editoriale cu caracter bisericesc	389
d. Sfințiri, construcții și reparații ale locașurilor de cult	391
4. Profilul comportamental al clerului	398
5. Asociații și fonduri bisericești	412
a. Aspecte generale	412
b. Fonduri și fundații.....	417
c. Societăți literar-bisericești	429
Biserica Română Unită	429
Biserica Ortodoxă Română	441
d. Donații și testamente	443
6. Alterități confesionale.....	447
a. Separația ierarhică de Biserica Ortodoxă Sârbă.....	447
b. Ortodocși – greco-catolici	530
c. Ortodocși români – ortodocși greci	540
d. Greco-catolici – romano-catolici	
Autonomia catolică din Ungaria.....	546
e. Greco-catolici români – greco-catolici ruteni	576
VI. Concluzii	583
VII. Bibliografie	603

II. Presa ecleziastică românească din Transilvania

În cunoașterea vieții religioase a românilor din Transilvania un rol important a revenit presei ecleziastice. Studiul acesteia a oferit o modalitate de a descoperi problemele cu care se confruntau cele două biserici românești, ortodoxă și greco-catolică, felul în care acestea erau implicate în viața societății/transilvănene, modul în care abordau cele mai importante evenimente ale vremii, poziția pe care o aveau vizavi de acestea. /Ziarele reprezentau, pe de altă parte, un instrument de propagandă și de propagare a ideilor, o modalitate de informare și influențare a cititorilor/

Cei mai mulți dintre cei care s-au pus în slujba cuvântului scris au dovedit seriozitate, profesionalism și onestitate în informarea corectă a cititorilor. Au existat însă și gazetari influențați de propriile convingeri religioase, având astfel o părere partizană, subiectivă, direcționată întru apărarea crezului religios personal, accentuată în confruntarea cu „cealaltă parte”.

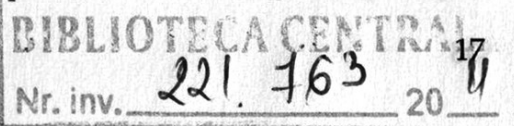
Începutul presei românești ardelenice se va plasa în anii 1837-1838, la Brașov, unde au apărut *Foaia duminicii*¹ și *Foaia de săptămână din Transilvania*, doar două numere, în 3 și 10 iulie 1837².

Anul 1838 a pus bazele unei veritabile prese românești ardelenice. La 1 ianuarie apărea *Foaia literară* devenită, din 2 iulie, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, pentru ca la 12/22 martie să apară primul număr al *Gazetei de Transilvania*³. Sufletul celor două gazete a fost fără îndoială George Barițiu, om de condei, ziarist înăscut, care a creat un model în ziaristica românească, oferind în paginile ziarelor sale cadru de manifestare pentru dezbaterile politice. A rămas cap de serie în jurnalistica ardeleană, fiind primul creator de presă politică românească din Ardeal.

¹ Mircea Popa, Valentin Tașcu, *Istoria presei românești*, p. 54

² *Ibidem*, p. 56; Iulian Negrilă, *Istoria presei*, p. 16

³ Vezi Pompiliu Teodor, *Semnificația „Gazetei”*, p. 9; Iulian Negrilă, *Istoria presei*, p. 19; 130 de ani, p. 10-45; Camil Mureșanu, *Presă românească*, p. 25

Convins că Blajul avea suficiente resurse intelectuale, care puteau susține cu condeii lor o gazetă, Timotei Cipariu a luptat pentru editarea unui ziar în acest centru de cultură românească. Inițiativa lui Cipariu s-a concretizat în 1847, când a apărut primul ziar românesc scris cu litere latine, *Organul luminării*⁴, urmat de *Învățătorul poporului*⁵, în 1848.

După mijlocul secolului al XIX-lea s-a simțit nevoia apariției unor ziare sub patronajul bisericilor românești sau redactate ori îndrumate de oameni ai bisericii.

Din cele circa 80 de ziare și reviste românești care au apărut după 1850, până la sfârșitul secolului, 12 pot fi catalogate ca ziare bisericești, fiind editate sub patronajul episcopilor sau a celor două mitropolii românești: *Amvonul* (Oradea) – 1868; *Biserica și școala* (Arad) – 1877; *Foaia administrativ arhidiecezană* (Blaj) – 1867; *Foaia bisericească* (Blaj) – 1883; *Foaia bisericească și scolastică* (Blaj) – 1887; *Foaia diecezană* (Caransebeș) – 1886; *Lumina* (Arad) – 1872; *Preotul român* (Gherla) – 1880; *Revista catolică* (Sătmar) – 1895; *Sionul românesc* (Viena) – 1865; *Speranța* (Arad) 1869; *Telegraful român* (Sibiu) – 1853; *Unirea* (Blaj) – 1891.

Dintre acestea 6 acoperă deceniul 1865-1873, de care ne-am ocupat⁶. Acestea au fost *Telegraful român* (Sibiu) – din 3 ianuarie 1853, *Sionul românesc. Foaie bisericească, literară și scolastică* (Viena) – 1 iulie 1865 – 15 octombrie 1867; 15 ianuarie – 15 septembrie 1872; *Foaia administrativ arhidiecezană* (Blaj) – martie – decembrie 1867, *Amvonul. Foaie bisericească* (Pesta) – 1 ianuarie – 30 decembrie 1868; în 1871 – 4 numere; 1 ianuarie – 15 aprilie 1881, *Speranța. Foaie literar-bisericească* (Arad) – 13 februarie – 27 decembrie 1869; 22 ianuarie 1871 – 15 iunie 1872, *Lumina. Foaie bisericească, scolastică, literară și economică* (Arad) – 13 august 1872 – 11 iulie 1875.

Andrei Șaguna, viitorul mitropolit ortodox a conștientizat semnificația socială a ziarelor și a susținut, alături de alți intelectuali, ideea înființării unui nou ziar românesc în Transilvania, dar și editarea,

⁴ Ioana Botezan, *Contribuția*, p. 95-108; I. Pervain, *Timotei Cipariu*, p. 97-105; Mircea Popa, Valentin Tașcu, *Istoria presei românești*, p. 77

⁵ Mircea Popa, Valentin Tașcu, *Istoria presei românești*, p. 81; Pompiliu Teodor, Gelu Neamțu, *Învățătorul poporului*, p. 435-448

⁶ Conf. Nerva Hodoș, Al. Sadi Ionescu, *Publicațiile periodice*; Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei*

la Viena, a unui ziar în limbile română și germană⁷, care să influențeze clasa politică austriacă și să creeze o atitudine favorabilă românilor. Inițiativa sa, în perioada marcată de mișcările revoluționare pașoptiste a fost sortită eșecului.

O altă tentativă a avut loc în 1849, când episcopul a încercat editarea unui ziar politic la Timișoara sau Arad, care să cuprindă desigur și informații cu caracter religios⁸. Autorizația de editare nu a fost obținută în timp util, prin urmare Șaguna a renunțat la locația vestică, dar ideea tipăririi unei gazete a rămas.

În decembrie 1852, după cereri repetate, guvernul transilvan i-a permis să editeze un ziar pentru eparhia ortodoxă⁹. A ales Sibiu, reședința sa și astfel, la 3 ianuarie 1853 a apărut *Telegraful român*, în Tipografia arhidiecezană, înființată cu trei ani în urmă¹⁰. Ziarul a fost una dintre cele mai reușite publicații tipărite în tipografia sibiană, care i-a permis acesteia să dobândească independență financiară¹¹. Serviciile de natură culturală, politică, națională aduse românilor în general, nu doar confesiunii ortodoxe, au conferit gazetei o mare valoare. Multă vreme, în condițiile în care existau puține ziare românești, *Telegraful sibian* a fost unul dintre cei mai influenți făuritori de opinie publică românească. Suspectând *Gazeta de Transilvania* de propagandă uniată, Șaguna a interzis clerului ortodox să se aboneze la ziarul brașovean, considerând că acesta nu reprezenta interesele românilor ortodocși¹².

Primul redactor, Aaron Florian, născut la Rod, județul Sibiu, a fost profesor la Școala Centrală din Craiova și la Colegiul Național Sfântul Sava din București, iar mai târziu profesor de istorie universală la Universitatea din București. Potrivit obiceiului, Florian a publicat „Prenumerățiunea la *Telegraful român*”, în care a precizat scopul noii gazete, care s-a prezentat cititorilor ca o foaie politică, industrială,

⁷ Mircea Păcurariu, *Telegraful român*, p. 252

⁸ Vezi Mircea Popa, *Încercarea lui Andrei Șaguna*, p. 311-316

⁹ Mircea Păcurariu, *Telegraful român*, p. 252

¹⁰ O descriere amănunțită a ziarului *Telegraful român* se găsește în Ioan Lupaș, *Mitropolitul, 1999*, în capitolul „*Telegraful român – importanța istorică și culturală a acestui ziar în epoca lui Șaguna*”

¹¹ Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate*, p. 309

¹² Gheorghe Tulbure, *Mitropolitul Șaguna*, p. 195-201

comercială și literară¹³. Cititorii primeau informații din domeniul politic, economic și literar, alături de idei și cunoștințe practice, dar în același timp trebuiau să învețe „să-și cunoască pozițiunea și drepturile ... asigurate în stat”¹⁴. Într-o vreme în care românii din Transilvania aveau puține ziare și modalități restrânse de a-și face auzit cuvântul, jurnalul sibiuan s-a dorit un purtător de drapel al intereselor națiunii și un îndrumător al acesteia, având intenția „de a lăți știința și cunoștințele solide și folositoare pentru fiecare cărturar și a apăra interesele Bisericii noastre”¹⁵, refuzând să se limiteze la articole cu conținut teologic.

În primele două decenii de la apariție, în timpul vieții lui Șaguna, ziarul a reflectat gândirea bisericească, ideologia socială și politică a întemeietorului. Chiar în contractul de angajare, pe care l-a semnat Aaron Florian, exista condiția ca fiecare număr al ziarului să fie văzut și aprobat de ierarh înainte de publicare¹⁶, lectura și corectura gazetei fiind una dintre ocupațiile care-i făceau plăcere mitropolitului. Șaguna a publicat în paginile ziarului multe articole considerate „dintre cele mai temeinice câte s-au publicat în ziaristica noastră din acele decenii”¹⁷, dar tot aici a purtat polemici cu adversarii săi, cum a fost cea cu Ion Heliade Rădulescu în problema traducerii Bibliei¹⁸. Niciun articol important nu a fost publicat fără aprobarea sa, iar în evenimentele majore ale acelor vremi ziarul a reprezentat punctul său de vedere.

Până în 1857 *Telegraful* a apărut de două ori pe săptămână: miercuri și sâmbătă, din 1858 a ieșit doar joia, dar în format mai mare, revenind la apariție bisăptămânală în 1861, pentru ca din 1863 să apară de trei ori pe săptămână, cu patru pagini.

În primii șase ani de apariție ziarul a fost tipărit cu alfabet chirilic, din 1859 a început să folosească alfabetul „semichirilic”, de tranziție, pentru ca din 1863, de la 1 ianuarie, să fie tipărit doar cu caractere latine. Meritul a fost al lui Șaguna, care a înțeles „spiritul timpului”¹⁹, impunând astfel noul alfabet, modern, în paginile gazetei.

¹³ Ioan Lupaș, *Contribuțiuni*, p. 83

¹⁴ Prenumeratiune la *Telegraful român*, din 8 decembrie 1852

¹⁵ Onisifor Ghibu, *Ziaristica bisericească*, p. 19

¹⁶ Mircea Păcurariu, *Telegraful român*, p. 253

¹⁷ Ioan Lupaș, *Mitropolitul*, 1911, p. 167

¹⁸ Ioan Lupaș, *Mitropolitul*, 1999, p. 176

¹⁹ Onisifor Ghibu, *Ziaristica bisericească*, p. 21

Merită specificat că cei care au redactat ziarul s-au opus întotdeauna tendințelor latinizante, care doreau înlăturarea tuturor elementelor nelatine din limbă. *Telegraful* a fost adeptul ortografiei *Junimii* de la Iași, criticând ortografia „cipariană”, în care au apărut multe periodice ardeleni ale vremii, și promovând cultivarea limbii vorbite de popor²⁰. În coloanele sale s-au publicat articolele scrise de Alecu Russo împotriva latinisților și a exagerărilor lingvistice promovate de aceștia²¹.

Ca și format, ziarul a avut mai multe dimensiuni începând cu 42/27 cm, 47/32 cm, ajungând la coală mare de 50/34 cm. Prețul anual al abonamentului a fost la început de 4 fl., din aprilie 1859 a crescut la 4 fl. și 20 cr., pentru ca din ianuarie 1862 să urce la 7 fl. Suma era valabilă pentru orașul Sibiu, pentru că redacția a practicat prețuri diferențiate: pentru Transilvania și restul monarhiei ziarul a costat 8 fl., iar pentru Țările Române și străinătate se plăteau 12 fl.

Pe lângă grija pe care i-a purtat-o Șaguna, veghind îndeaproape evoluția sa, supraviețuirea și prestigiul gazetei s-au datorat și redactorilor săi, oameni de cultură, implicați în viața politică și națională a românilor ardeleni, care au pus suflet și multă muncă în susținerea acesteia, în condițiile adeseori vitrege pe care le-a traversat.

Aaron Forian, primul redactor, a desfășurat o scurtă activitate la gazetă, respectiv primele opt numere, până în 28 ianuarie 1853, când a fost solicitat la Viena pentru a ocupa funcția de coredactor la *Buletinul legilor imperiale*, editat de Ministerul Justiției.

Începând cu numărul 9, din 31 ianuarie 1853, sarcina de redactor a fost preluată de medicul bănețean Pavel Vasici, viitor membru al Academiei Române²², care a ocupat funcția până în 28 aprilie 1856. Om de mare cultură, Vasici a promovat în paginile ziarului o paletă largă de domenii, concretizate în articole politice, economice, agricole, încercând să răspundă așteptărilor unei largi categorii de cititori din societatea ardeleană românească²³.

După plecarea lui Vasici, de redacția ziarului s-au ocupat tineri profesori de la Institutul teologic sibian: Ioan Bădilă (mai 1856 – decem-

²⁰ Gheorghe Bulgăr, *Problemele limbii*, p. 5

²¹ *Telegraful român*, 1855, 3, nr. 30-33 și 52-57

²² Mircea Păcurariu, *Un ziar românesc*, p. 17

²³ Grigore Ploșteanu, *Telegraful român*, p. 133-139; Grigore Ploșteanu, *Paul Vasici*, p. 105

brie 1857), Visarion Roman (decembrie 1857 - iunie 1858), preotul Ioan Rațiu, viitor protopop al Hațegului (iunie 1858 - noiembrie 1862), preotul Zaharia Boiu, mai târziu asesor (consilier) arhiepiscopesc și un foarte cunoscut autor de manuale didactice (decembrie 1862 - octombrie 1865).

O perioadă clar definită în istoria ziarului a fost aceea în care postul de redactor a fost ocupat de Nicolae Cristea, profesor la Institutul teologic-pedagogic, apoi consilier arhiepiscopesc. Profund implicat în mișcarea națională românească, fiind unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai Partidului Național Român, condamnat și închis în procesul Memorandumului din 1894, Cristea a conferit ziarului acel curs de care avea nevoie societatea românească ardeleană, transformând gazeta într-o susținătoare a idealurilor naționale ale românilor. Nicolae Cristea a preluat redacția la 29 octombrie 1865, cu acordul lui Șaguna. Mitropolitul a fost, de altfel, extrem de mulțumit de prestația sa și, în testamentul său, a lăsat gazeta pe mâinile pricepute ale lui Cristea, specificând că putea rămâne redactor „cât îi va plăcea lui”. Prin grija lui Cristea a apărut și un supliment literar al ziarului, *Foișoara Telegrafului român*, timp de doi ani, de la 1 ianuarie 1876 până în 25 decembrie 1877. Activitatea fructuoasă a lui Cristea la *Telegraful român* s-a încheiat după 18 ani, în 1883, din cauza unei dispute politice. După publicarea articolului „Răsplata”, în numărul 116, din 1883, în care era criticată dur politica primului ministru Tisza Kalman, acuzându-se și atitudinea împăratului Francisc Iosif I vizavi de români, Cristea a fost obligat să se retragă, publicând cuvântul de mulțumire și rămas bun către cititorii săi²⁴. Activitatea redactorului Nicolae Cristea la ziarul sibian a fost un exemplu de dăruire totală, iar profesionalismul cu care a condus gazeta îl așează la loc de cinste între numele mari ale ziaristicii ardelenene²⁵.

După plecarea lui Nicolae Cristea, supremația *Telegrafului român* în presa sibiană încetează, mai ales că în 1884 a apărut *Tribuna*, sub redacția lui Ion Slavici, un ziar care a făcut carieră în publicistica ardeleană. *Telegraful* a fost oglinda vieții din mitropolie, un mijloc de informare și culturalizare a maselor, de educare a preoțimii, dar a avut și menirea de a apăra interesele naționale și culturale ale românilor ardeleni. Prin

²⁴ *Telegraful român*, 1883, 31, nr. 117, 8/20 octombrie

²⁵ Keith Hitchins, *Studii*, p. 123

intermediul său biserica și-a făcut auzit glasul, iar mitropolitul a putut comunica eficient cu preoții și credincioșii săi prin articolele, circularele, pastoralele sau discursurile publicate. Oficiosul a reprezentat, pentru unii, un merit al lui Șaguna, care l-a dăruit „bisericii sale din Ardeal”²⁶.

A doua apariție, din punct de vedere cronologic, a perioadei de care ne-am ocupat a fost *Sionul românesc*, foaie bisericească, literară și scolastică, apărută la Viena. Fără a fi sub patronajul declarat al vreunei instituții ecleziastice, ziarul avea coloratură greco-catolică, influențată de redactorul Grigore Silași. Născut în 1836 la Beclean, fiu al protopopului Vasile Silași, a urmat studiile la Năsăud, Dej și Cluj, aprofundând teologia la Blaj. Pentru rezultate deosebite a fost recomandat să se înscrie la Colegiul Sfânta Barbara din Viena, reușind apoi să susțină doctoratul în teologie, în 1862. A activat pe tărâm cultural, conducând societatea literară a teologilor români din Viena, participând și la întemeierea societății „România Jună”. În anii pe care i-a petrecut în capitala Imperiului a aprofundat studiul literaturii române și reîntors acasă a devenit profesor de limba și literatura română la Universitatea din Cluj. Folosind catedra pentru a promova idei despre originea nobilă a românilor și lecții de naționalism, Silași a atras atenția asupra sa astfel că în 1886, la intervenția autorităților, a fost destituit din învățământ, retrăgându-se la Năsăud până la sfârșitul vieții, în 1897²⁷.

Sionul românesc a apărut în două serii: între 1 iulie 1865 și 15 octombrie 1867 și 15 ianuarie – 15 septembrie 1872, cu o ritmicitate bilunară, în zilele de 1 și 15 ale fiecărei luni, cu 12 pagini la fiecare număr și în format de 35/26 cm.

Dintre colaboratorii permanenți ai gazetei s-au remarcat Iustin Popfiu, Petre Bran, I. Papiu, Laurențiu Pop, Valeriu Rusu, care au semnat articolele publicate cu inițiale sau cu numele întreg. Majoritatea celor care au publicat aparțineau lumii clericale, preoți, cadre didactice la institutele teologice, dar și studenți în teologie aflați la studii în diferite centre europene. Contribuția majoră în conceperea ziarului a fost, desigur, a lui Silași care redacta, pe lângă un număr însemnat de articole, și rubrici întregi precum varietăți, ochire prin lumea politică sau poșta redacției.

²⁶ Onisifor Ghibu, *Ziaristica bisericească*, p. 16

²⁷ *Dicționarul Limbii Române*, p. 781

Deși a încadrat ziarul în capitolul „Câteva reviste incolore”, Onisifor Ghibu a apreciat articolele „lucrate cu erudiție bisericească”²⁸, publicate în paginile acestuia. Semnificația titlului nu a fost întâmplătoare²⁹, conceptului biblic adăugându-i-se tenta națională, într-o asociere care viza speranța și dorința românilor de a-și împlini idealurile propriei lor națiuni.

Articolul-program, publicat în primul număr al gazetei, explica demersul editorial al inițiatorilor, care considerau necesară apariția unei asemenea publicații în condițiile transformărilor pe care le cunoștea societatea, metamorfoze în fața cărora biserica nu putea rămâne pasivă³⁰. Încercând să păstreze nealterată credința și morala creștină, instituția bisericească trebuia să reprezintă interesele celor pe care îi păstorea, dar și ale neamului românesc în general. Ziarul se adresa, în primul rând, clerului greco-catolic din Transilvania pe care, în paginile sale, încerca să-l instruiască pentru a face față provocărilor cotidiene.

Deși, în esența sa, programul era destul de moderat, se puteau desprinde câteva direcții esențiale. Declarându-se, în primul rând, o foaie bisericească, cele mai multe articole vizau acest aspect: informații din domeniul religios, întărirea legăturilor cu biserica Romei, formarea unui cler educat și luminat prin instruire permanentă. Preocupările de natură educațională ale colaboratorilor gazetei erau ilustrate prin publicarea unui număr mare de articole referitoare la școală și în general la problema instrucției. Respectând cadrul legal, ziarul îndemna la supunere față de lege și atașament pentru tronul imperial, fără însă să se sfiască să-și declare aprecierea și dragostea pentru tot ce era românesc, afișând o simpatie deosebită pentru domnul Unirii, Alexandru Ioan Cuza. Materialul publicat era împărțit în rubricile curente: articole teologice, articole scolastice, varietăți, corespondență, literatură, amvonul, revista politică, poșta redacției, ceea ce a ilustrat preocuparea redacției pentru o tematică cât mai vastă de subiecte. Gazeta a încercat să păstreze o ținută sobră, un discurs ponderat, chiar și în cazul polemicilor, când a preferat o notă de reflexie în locul unui limbaj violent. Publicația s-a dorit o fericită simbioză între religie, cultură și naționalitate, fără a

²⁸ Onisifor Ghibu, *Ziaristica*, p. 121-122

²⁹ Măriuca Radu, Gh. Conțu, *Sionul românesc*, p. 181

³⁰ Vezi articolul „Programa noastră” în *Sionul românesc*, 1865, 1, nr. 1, 1 iulie, p. 1

promova excesele, oferind astfel o imagine despre epoca în care a fost creată. Mai mult, apariția sa a umplut un gol în presa ecleziastică ardeleană. În condițiile în care biserica ortodoxă avea, din 1853, un jurnal propriu, un asemenea mijloc de informare era absolut necesar clerului unit și tocmai de aceea demersul lui Silași a fost binevenit.

Efortul ierarhiei unite de a pune bazele unui ziar propriu a dus la apariția *Foii administrativ arhidiecezane* dar, din păcate, pentru o perioadă foarte scurtă de timp. *Foaia* a apărut doar 10 luni, din martie până în decembrie 1867, fiind redactată de Ioan Bob și Gavril Pop. Tipărită în tipografia seminarului arhidiecezan, ca revistă săptămânală, cu un format de 32/24 cm, a fost adresată clerului greco-catolic spre informarea acestuia. Caracterul oficial, de publicație a arhidiecezei blăjene, a reieșit și din subtitlul revistei, care a dezvăluit intențiile editorilor: „pentru publicarea Ordenațiunilor bisericești și scolastice, și a altor cunoștințe de interes bisericesc, scolastic și peste tot literariu”. Durata scurtă de apariție, în pofida necesității unui oficios greco-catolic, s-ar putea explica prin greutățile materiale cu care s-a confruntat redacția. Astfel, la mijlocul anului, prin adresa oficială nr. 870, s-a făcut apel pentru trimiterea urgentă a taxei ce se cuvenea abonamentului foii pe semestrul I, întrucât „Tipografiei îi lipsesc spesele necesare la continuarea edărei”³¹. Publicația s-a distribuit pe bază de abonament, la prețul de 4 fl. pe an, iar sumele necesare se puteau achita direct la redacția *Foii* din Blaj sau puteau fi trimise prin protopopii tracturilor, care strângeau banii de la preoții pe care-i aveau în subordine și îi înaintau apoi la redacție.

O notă aparte în peisajul presei ecleziastice românești a fost dată de revista *Amvonul*, apărută la Pesta, în ianuarie 1868. Publicația a avut trei serii, cu întreruperi între ele. Prima dintre acestea s-a derulat pe parcursul întregului an 1868, de la 1 ianuarie până în 30 decembrie, cu precizarea că numerele din perioada 15-31 martie au fost publicate la Oradea. În 1871, au apărut doar patru numere, pentru ca după un deceniu de pauză să apară seria a 3-a și ea extrem de scurtă, din ianuarie până în 15 aprilie 1881.

³¹ *Foaia administrativ arhidiecezană*, 1867, 1, nr. 13, 8/28 iunie, p. 97

Redactor responsabil, editor și proprietar a fost Iustin Popfiu, profesor de religie, de limba și literatura română la gimnaziul din Oradea Mare.

Cu o apariție bilunară, în 1 și 15 ale fiecărei luni, ziarul a avut formatul de 25/17 cm și a costat 4 fl. pe an pentru Transilvania și Imperiu și 1 galben pentru România³². Conform redacției, tirajul pentru prima serie a fost de 1300 de exemplare, pentru întregul an 1868³³.

Spre deosebire de toate celelalte reviste și ziare bisericesti, *Amvonul* a cuprins doar materiale cu profil strict religios. Subintitulată *Foaie bisericească pentru elaborate din sfera elocinței sacre*, gazeta se anunța a fi una profund teologică, publicând puțină literatură, doar în ultima pagină a fiecărui număr, dar și aceea cu un conținut sacru. Numerele din anul 1868, cu un total general de 844 pagini, abundă în predici bisericesti, folosite pentru felurite ocazii: predici de duminică, predici rostite la diferite sărbători, predici pentru începerea posturilor de peste an, predici ocazionale citite la înmormântări, la cununii, la sfințiri de biserici, la instalări de preoți sau la vizite canonice. Mare parte a predicilor, atât în numerele din 1868, cât și în cele din 1871, au fost dezbătute, cu patos și dăruire, de redactorul Iustin Popfiu.

După o întrerupere de 2 ani, cauzată se pare de problemele de sănătate ale redactorului³⁴, dublate de dificultăți financiare, în octombrie 1870³⁵ Popfiu venea în fața cititorilor, anunțând apariția unei noi serii. Convins că preoții au misiunea și responsabilitatea de a lumina și educa poporul, acesta credea că fiecare paroh trebuia să fie bine pregătit pentru a răspunde cu dăruire chemării sale. De aceea, își exprima onoarea și bucuria pe care i-o oferea publicarea *Amvonului*, prin intermediul căruia considera că putea ușura sarcina preoților. Programul pe care l-a expus a urmat liniile generale urmărite de prima serie: predici și cuvântări bisericesti, rostite la momentele importante din viața bisericii sau a credincioșilor, preconizând ca din semestrul II să înceapă publicarea ciclului de predici de la ceremonia Sfintei Liturghii, însoțite de comentarii și explicații.

³² *Gazeta Transilvaniei*, 1870, 33, nr. 88, 11/23 noiembrie, p. 3

³³ *Ibidem*

³⁴ *Ibidem*

³⁵ *Ibidem*

Rugămintea redactorului, enunțată dintru început, era ca toți cei interesați să obțină revista să trimită banii pentru întregul an, specificând că nu se primeau rate semestriale. Probabil dificultățile de natură economică pe care le-a întâmpinat la redactarea primei serii îl fac pe Popfiu să-și ia precauțiile de rigoare.

S-a lansat un apel către toți preoții care doreau să trimită materiale spre publicare, paginile revistei fiind deschise tuturor celor interesați să colaboreze la apariția ei. De altfel, și în prima serie au fost publicate multe predici culese sau trimise de preoți, al căror nume apare imediat după titlu, în paranteze. Pentru a încuraja asemenea elaborate redactorul a lansat un concurs desfășurat în primul trimestru al anului. Premiul consta în 9 galbeni și s-a împărțit între trei colaboratori externi care au trimis predici spre publicare.

Adresată clerului românesc, atât greco-catolic cât și ortodox, precum și preoților români de peste Carpați, publicația s-a recomandat ca o foaie a tuturor slujitorilor bisericii românești, indiferent de confesiune. Animat de cele mai bune intenții, cum însuși declara, Iustin Popfiu a invitat preoții, protopopii și vicarii episcopești să colaboreze la editarea ziarului și în același timp să contribuie, prin abonament anual, la susținerea lui. Promovând ideea de armonie între toți românii, gazeta s-a dorit un organ de presă al întregului cler românesc, depășind barierele confesionale.

Ziaristica ortodoxă românească din Transilvania s-a îmbogățit cu două noi publicații, în 1869 și 1872, prin apariția gazetelor *Speranța* și *Lumina*, amândouă redactate la Arad³⁶.

Prima dintre ele, *Speranța*, a apărut sub egida Societății de lectură a teologilor români din Arad, având o periodicitate bilunară. Subintitulată *Revistă literară și religioasă*, cu apariții în 1 și 15 ale fiecărei luni, revista a ieșit în două serii: prima în anul 1869, din 1/13 februarie până în 15/27 decembrie, iar a doua, după o întrerupere de un an, din ianuarie 1871 până în iulie 1872. Cu un format de 32/24 cm, publicația s-a putut procura prin abonament anual de 4 fl.

„Invitarea la prenumerațiune” a debutat cu cuvintele programatice: „Progres! Cultură morală și religioasă și ridicarea clerului la pozițiunea și demnitatea ce-i compete în organismul Bisericii noastre naționale”³⁷.

³⁶ Vezi Gheorghe Lițiu, *Presa bisericească*, p. 88-92

³⁷ *Speranța*, 1869, 1, nr. 1, p. 1

Redactorii primei serii au fost, pe rând, Custante Gurbanu, Ioan Deseanu, Iustinian Cerneț și George Moraru, de cea de-a doua serie ocupându-se Gherasim Șerbu, Mihai Sturza și Vincențiu Mangra.

S-au abordat o diversitate de subiecte din aria culturală, națională, politică, dar temele preferate au fost cele teologice și școlare, oferindu-se informații variate din domeniul bisericesc și educațional.

Sistată la sfârșitul anului 1869 din rațiuni pecuniare, revista a reapărut în ianuarie 1871 cu sprijinul material al fruntașului arădean Gheorghe Dogariu. Pentru a impulsiona activitatea ziarului, atunci când acesta s-a aflat în impas, mitropolitul Andrei Șaguna s-a implicat direct. Prin circulara din 1 decembrie 1871, emisă din reședința mitropolitană de la Sibiu și adresată protopopilor³⁸, Șaguna a recomandat cu multă căldură gazeta arădeană, cerând preoților să o facă cunoscută în întreaga arhidieceză, pentru ca un număr cât mai mare de cititori să aibă acces la ea. Șaguna a manifestat permanent apreciere față de redacția și corespondenții ziarului, trimițându-le uneori noile apariții editoriale³⁹. Pe lângă cunoștințele teologice și informațiile școlare și didactice pe care le-a considerat extrem de utile, mitropolitul o prezenta drept o publicație ce promova „pacea și buna înțelegere”, având rolul de a întări legăturile dintre toți românii.

În decembrie 1871 ziarul își anunța cititorii că locul *Speranței* urmează a fi luat de o publicație nouă, oficios al Episcopiei Aradului, în ședința consistoriului din 13 decembrie alegându-se o comisie formată din Vincențiu Babeș, Ioan Deseanu și Iosif Goldiș, însărcinată să se ocupe de noul elaborat și întocmirea planului editorial⁴⁰. Cu toate acestea ziarul a continuat să apară încă o jumătate de an, pentru ca în iulie 1872 cititorii să fie anunțați că publicația își sista apariția pe un timp nedeterminat⁴¹. Motivele invocate au fost dificultăți de natură financiară și administrativă⁴². Deși se pare că numărul abonaților era

³⁸ *Idem*, 1871, 2, nr. 24, 15 decembrie, p. 193; *Federațiunea*, 1871, 4, nr. 125, 10/22 decembrie, p. 3

³⁹ Șaguna a trimis mereu cărți către Ioan Damșa și Vincențiu Mangra, corespondenți ai ziarului. Vezi: *Speranța*, 1871, 2, nr. 23, 1 decembrie, p. 182

⁴⁰ *Idem*, nr. 24, 15 decembrie, p. 196

⁴¹ *Idem*, 1872, 3, nr. 16, 20 iulie, p. 125

⁴² *Ibidem*

mare, foarte puțini dintre aceștia expediau la timp sumele necesare pentru plata abonamentului, existând mulți restanțieri chiar din anul anterior. În plus, au apărut probleme și în redacție, datorită faptului că a scăzut numărul de colaboratori, iar cei rămași făceau față cu greu volumului mare de muncă. Desigur că apariția oficiosului *Lumina* a influențat hotărârea de a suspenda *Speranța*, în condițiile în care publicul cititor aparținea aceleași categorii sociale (în speță preoții ortodocși ai zonei), care a dovedit oricum dificultăți în a-și onora obligațiile legate de plata la timp a abonamentului. De altfel, anunțul făcut în numărul 16 al *Speranței* anunța apariția *Luminii* care înlocuia abonamentul primei publicații, astfel încât cei care au achitat deja Foaia societății teologilor arădeni primeau în schimb oficiosul eparhiei, până la finalul anului⁴³.

Așa cum a fost preconizat, la 1/13 august 1872 a apărut primul număr al noii publicații *Lumina*. Comisia aleasă la ședința consistorială din decembrie 1871 în prezența vicarului episcopesc Miron Romanul a anunțat, încă din martie 1872, finalizarea Proiectului de program pentru redactarea foii episcopești⁴⁴. În 14 paragrafe, Programul cuprindea datele esențiale privind apariția, răspândirea și tematica oficiosului⁴⁵.

Având titlul complet *Lumina, foaie bisericească, scolastică, literară și economică*, ziarul se recomanda ca fiind organul oficial al Eparhiei române ortodoxe din Arad. Tipărit în editura Tipografiei arhidiecezane, în format de 35/25 cm, acesta a avut o apariție bisăptămânală, fiind redactat de un membru al Consistoriului arădean sau o persoană calificată și competentă, investită cu încrederea forului consistorial.

Cuprinsul foii a fost generos, iar titlul, nu întâmplător ales, s-a dorit o explicație pentru intențiile editorilor. Cea mai importantă parte a fost cea legată de conținutul oficial, care a cuprins documente și adrese „în text autentic” din ședințele consistoriului sau din partea autorităților bisericești ori școlare. A fost rubrica prin care preoții erau informați despre deciziile importante privind viața bisericească sau școlară a comunităților pe care le păstoreau. Așa-numita „parte științifică” era alcătuită din articole instructive și dizertații pe marginea unor subiecte

⁴³ *Ibidem*, p. 126

⁴⁴ *Idem*, nr. 5, 1 martie, p. 43

⁴⁵ *Idem*, nr. 8, 15 aprilie, p. 66-67

de actualitate, oferind și informații despre organizarea și administrarea unei școli sau a unei instituții ecleziastice, dar și din sfera didacticii, care viza învățătoria. Tot aici au fost publicate cuvântări rostite la anumite ocazii, precum și texte din literatura bisericească. Rubrici separate erau rezervate corespondenței și noutăților, unde au fost grupate informații de interes public din sfera politică, culturală și religioasă, precum și știri de pe teritoriul eparhiei, despre evenimentele importante din comunitățile ortodoxe. Ultima parte era destinată publicității, anunțurilor pentru diverse concursuri, citații și înștiințări privind anumite persoane particulare, singura condiție fiind aceea „să nu contrazică spiritul unei foi de această natură”, păstrând sobrietatea necesară. Se specifica, într-o notă categorică, refuzul redacției de a publica critici privind deciziile sinoadelor sau ale consistoriilor eparhiale. Documentele oficiale, odată publicate în *Lumina*, deveneau obligatorii pentru toți cei cărora li se adresau, de aceea comunitățile bisericești, pentru a fi informate la timp, aveau obligația să se aboneze la această publicație și, din aceleași necesități de documentare și instruire, revista era recomandată oricărui protopresbiter, preot, inspector școlar sau învățător, ca persoană particulară (paragraful 6 al Programului).

Pentru a înlesni o largă răspândire a publicației, prețul acesteia a fost diferit, în funcție de abonat. Astfel, pentru comunitățile ortodoxe cu o stare materială bună, cât și pentru particulari, prețul era de 6 fl. pe an, iar pentru localitățile cu populație săracă și puțină, cât și pentru preoții și învățătorii care făceau dovada unei salarizări slabe, prin „atestat de sărăcie”, prețul era redus la 4 fl. anual. Pentru abonații din România și alte țări abonamentul costa 8 fl. v.a.⁴⁶. Această clasificare după puterea economică a fost făcută de Consistoriu, care a remis apoi redacției lista respectivă, singura în măsură să acorde favoruri sau scutiri de taxe, atât comunităților, cât și persoanelor particulare. Au existat însă și situații speciale: „în caz de totală sărăcie” ziarul se distribuia gratis, achitându-se doar taxa poștală de 50 cr. Este un amendament pe care nu l-am mai întâlnit la niciun ziar cu caracter religios din această perioadă. Explicația poate fi căutată în necesitatea de informare. Având caracter oficial, ca publicație a Episcopiei, era important ca aceasta să ajungă la toți cei

⁴⁶ *Lumina*, 1873, 2, nr. 35, 24 iunie/6 iulie, p. 1 (169)

interesați, întrucât circularele și hotărârile publicate erau obligatorii pentru clerul ortodox și învățătorii din școlile confesionale. De aceea redacția, cu acceptul Consistoriului a recurs la acest compromis.

În ceea ce privește redacția, rolul cel mai important i-a revenit redactorului, care era responsabil în fața autorităților și a Consistoriului pentru materialele publicate, iar în absența acestuia, comisiei redacționale care a preluat atribuțiile de control și conducere. Redactorul era retribuit cu o sumă „corespunzătoare muncii sale”, care probabil depindea de sumele strânse din vânzarea foii. Până la încasarea abonamentelor pe primul an, s-a hotărât ca toate cheltuielile necesare pentru publicarea ziarului să fie suportate de Consistoriul din Arad, urmând ca apoi sumele să fie înapoiate acestuia. Sinodul eparhial era informat regulat despre toate cheltuielile și veniturile publicației, precum și despre situația exactă a fondurilor acesteia. Hotărârea de a sista apariția ziarului putea aparține doar sinodului eparhiei arădene, din motive pe care acesta le considera întemeiate.

În iulie 1872, cu o lună înainte de apariția primului număr al *Luminii*, un Circular al Consistoriului ortodox arădean anunța oficial apariția acesteia și invita, pe toți cei vizați și interesați, să se înscrie pe lista abonaților. Circularul, purtând data de 6 iulie era semnat în numele forului consistorial de către Miron Romanul, arhimandrit și vicar episcopesc⁴⁷. Reluând liniile generale ale programului pe care l-am prezentat anterior, Circularul insista pe obligativitatea abonamentului pentru fiecare comunitate ortodoxă, cât și pentru acele persoane implicate în sistemul ecleziastic și educațional ortodox din eparhie. Achiziționarea foii trebuia să se facă în numele unei îndatoriri morale pe care o aveau clericii și intelectualii români de a se instrui și a fi permanent la curent cu orice noutate, dar Circularul nu uita să menționeze că la Consistoriu se va ține o evidență exactă a tuturor abonaților, orice refuz de a abona ziarul fiind interpretat ca un gest de „răceală către interesele comune”. Sub pretext că foaia oficială, prin dispozițiile pe care le publica, introducea ordinea în administrația eparhială, deștepta și lumina poporul, Circularul nu se sfia să profereze amenințări voalate la adresa celor care ar fi îndrăznit să refuze abonarea.

⁴⁷ *Albina*, 1872, 7, nr. 56, 16/28 iulie, p. 3-4

Sumele aferente abonamentului pentru semestrul II al anului trebuiau trimise cel târziu până în 15 august, împreună cu lista exactă a abonaților din fiecare comunitate.

Întrucât ziarul nu a apărut de la începutul semestrului, abonații primeau în schimb „Statutul Organic” al Bisericii Ortodoxe Române, în ediție nouă, pe considerentul că documentul era necesar și util în parohii. Indicațiile cuprinse în Circularul consistorial erau legate de modul de păstrare a oficiosului. Fiecare paroh răspundea personal de colecția publicației, urmând a se îngriji ca aceasta să fie completă, păstrată în condiții optime, iar la sfârșitul anului copertată pe cheltuiala bisericii locale. Protopresbiterilor li se trasa sarcina de a verifica starea colecției în fiecare parohie pe care o vizitau, iar în cazul unor nereguli, acestea trebuiau semnalate superiorilor ierarhici. Documentul semnat de Miron Romanul preciza și taxele plătite pentru spațiul publicitar, respectiv pentru anunțurile legate de diferite concursuri. Astfel, pentru un text de 20 de rânduri, ce cuprindea circa 150 de cuvinte, taxa era de 3 fl., pentru 30 de rânduri și aproximativ 220 de cuvinte se plăteau 4 fl., iar pentru fragmente mai mari suma stabilită era de 5 fl. În plus, cu data de 1 august, fiecare instituție bisericească sau școlară care avea de făcut un anunț oficial (precum concursuri, citații etc.) era obligată să-l trimită Episcopiei Aradului, împreună cu taxa de publicare în *Lumina*. Nu exista interdicție de publicare a materialelor oficiale ale parohiilor locale în alte ziare, dar editarea lor în oficiosul arădean era obligatorie.

Terenul fiind pregătit, la 1/13 august 1872 apărea primul număr al publicației *Lumina*, care relua programul acesteia, insistând pe rolul important al foii în buna desfășurare a activităților bisericești și școlare din eparhie⁴⁸. Avea o ritmicitate bisăptămânală și un format de 35/25 cm. Primul redactor a fost asesorul consistorial Georgiu Popa (până în 6/18 mai 1873), urmat de Iosif Goldiș (din 13/25 mai 1873 până în 17 februarie/1 martie 1874) și apoi de Vincențiu Mangra, care a rămas responsabil până la sistarea ziarului, în 11 iulie 1875. În pofida eforturilor editorilor revista nu s-a tipărit regulat, astfel că în 1872 au apărut 30 de numere, în 1873, 82 de numere, iar în anul 1874 am avut 58 de apariții editoriale.

⁴⁸ *Lumina*, 1872, 1, nr. 1, 1/13 august, p. 1

Oficiosul a încercat să obțină concursul unor oameni de cultură din zonă, printre colaboratori regăsindu-se Ioan Slavici sau Atanasie M. Marienescu.

În ceea ce privește tematica abordată de revistele și ziarele teologice, aceasta a fost extrem de bogată. Cu excepția *Amvonului*, axat pe o problematică strict religioasă, toate celelalte gazete au abordat o diversitate de subiecte, care erau socotite importante sau interesante pentru informarea sau delectarea cititorilor. Evident, cele mai multe dintre articole au aparținut sferei ecleziastice, cu întreaga gamă de subiecte ce o compunea, dar am regăsit în paginile publicațiilor știri politice, referitoare la politica internă sau externă, multă literatură, română sau traduceri, informații științifice, economice, agricole, curiozități, așadar tot ceea ce putea atrage un public cât mai numeros.

Informațiile referitoare la ierarhii celor două biserici românești, precum și date generale despre mitropoliile și episcopiile greco-catolice și ortodoxe, au ocupat un loc însemnat. *Telegraful român* din 1865⁴⁹, mai cu seamă în primele luni ale anului, abundă în informări referitoare la nou înființata mitropolie, marcând apoi anual momentul aniversar. Despre ierarhii de la Blaj și Sibiu s-au publicat informații referitoare la activitatea bisericească, dar și cele care priveau viața personală, cum ar fi aniversări, jubilee, starea de sănătate ori decesul acestora. Tot în ziarul de la Sibiu s-au tipărit date despre episcopiile ortodoxe de Caransebeș și Arad, începând cu diplomele imperiale din 1865 care stabileau granițele acestora⁵⁰. Dintre instalările de episcopi, cea mai mediatizată a fost a lui Ioan Popasu la Caransebeș, în 1865⁵¹, ocazia fiind potrivită pentru a face și o radiografie a noii eparhii, cu accent pe lipsurile și greutățile inerente oricărui început.

O mare publicitate s-a făcut celor două Congrese Naționale ale Bisericii Ortodoxe Române, din 1868 și 1870, ținute în timpul lui Andrei Șaguna, care s-au bucurat de o prezentare detaliată în presă.

⁴⁹ Vezi *Telegraful român*, 1864, 12, nr. 101, 24 decembrie, p. 412; nr. 102, 28 decembrie, p. 418-419; 1865, 13, nr. 19, 7/19 martie, p. 2; nr. 22, 18/30 martie, p. 3; nr. 27, 8/20 aprilie, p. 4; nr. 28, 11/23 aprilie, p. 1-2; nr. 34, 2/14 mai, p. 1

⁵⁰ *Idem*, 1865, 13, nr. 57, 22 iulie/3 august, p. 1

⁵¹ *Idem*, 1865, 13, nr. 52, 59, 62, 64-66, 68, 70, 73, 78, 81-83, 85, 91

O temă de actualitate, în anii imediat următori lui 1865, a fost cea a separației bisericești de mitropolia ortodoxă de Carloviț. Informațiile au provenit exclusiv din presa ortodoxă: *Telegraful român*, *Speranța* și *Lumina*, care a acuzat dur poziția bisericii sârbești vizavi de problema separației, considerând cererile părții române îndreptățite și echitabile. Au fost prezentate, în întregime, protocoalele întâlnirilor dintre cele două delegații, care s-au desfășurat la Carloviț și au fost traduse, pentru cititorii *Telegrafului*, pagini întregi din presa sârbă care dezbăteau problema separației dintre cele două biserici⁵².

Imaginea Casei Imperiale a fost oglindită atât în presa ortodoxă, cât și în cea de factură greco-catolică, întotdeauna într-un discurs pozitiv. Împăratul era persoana către care se îndreptau rugămințile românilor, iar soluționarea acestora era condiționată de supunere și ascultare, în conformitate cu „mitul bunului împărat”, potrivit căruia monarhul avea întotdeauna grijă de supușii săi, dacă aceștia își arătau grațitudinea. În 1867, Șulățiu cerea preoților, printr-o adresă oficială, ca în ziua de 8 iunie, cu ocazia festivităților de la Budapesta, în fiecare biserică să se celebreze ceremonia Sfintei Liturghii la care să participe toți credincioșii⁵³. Mitropolitul Șaguna, prezent la festivitățile din 8 iunie 1867 a publicat la întoarcere câteva rânduri în *oficiosul sibian*⁵⁴, trasând subtil drumul pe care trebuia să meargă națiunea sa. Gesturile de mărinimie și generozitate imperială au fost aduse la cunoștința publicului prin intermediul presei. Un asemenea exemplu a fost știrea din *Sionul românesc*⁵⁵ care anunța că împăratul, prin bunăvoința sa, a oferit românilor greco-catolici din episcopia Gherlei suma de 200.000 fl. pentru edificarea unei catedrale, unei reședințe episcopale și a unui seminar. Aceeași situație, dar de această dată prin concurs guvernamental, o întâlnim în dieceza Lugoj, unde Guvernul a alocat 150.000 fl. pentru nevoile interne ale episcopiei: o nouă reședință și edificarea mai multor biserici în teritoriu⁵⁶. În partea oficială a gazetelor,

⁵² Problematika va fi detaliată în capitolul referitor la Separația ierarhică. Vezi și Alexandru Moraru, *Presa bisericească*, p. 169

⁵³ *Foaia administrativ arhidiecezană*, 1867, 1, nr. 12, 1/20 iunie, p. 89-90

⁵⁴ *Telegraful român*, 1867, 15, nr. 48, 15/27 iunie

⁵⁵ *Sionul românesc*, 1867, 3, nr. 2, 15 ianuarie, p. 24

⁵⁶ *Idem*, 1872, 4, nr. 6, 1 aprilie, p. 72

situată pe prima pagină, au fost publicate toate documentele, adresele, circularele emise de guvern sau de Ministerul Cultelor și Învățământului care priveau și situația românilor.

Desigur, viața politică a românilor din Transilvania era o preocupare constantă a gazetarilor. După 1869, de pildă, paginile *Telegrafului* au fost deschise aripilor activiste din mișcarea națională. În oficiosul sibian reprezentanții acesteia au găsit locul potrivit pentru a purta dispute politice cu fracțiunea pasivistă, condusă de George Barițiu.

Problema sinodalității a fost una dintre temele care au suscitât interes deosebit pentru presa ecleziastică, fie că a fost vorba despre sinoadele protopopești, diecezane, mitropolitane sau electorale. Datele referitoare la biserica unită au fost mult mai reduse decât cele care au surprins sinoadele ortodoxe, odată pentru că presa greco-catolică, în ansamblul ei, a fost mai restrânsă, iar apoi pentru că în biserica unită au existat mai puține întruniri sinodale.

Foarte multe informații apărute au aparținut domeniului administrativ, de organizare internă a bisericii, știri care au zugrăvit viața comunităților bisericești. Regăsim evenimente legate de hirotoniri de preoți, sfințirea unor lăcașuri de cult, construirea unor noi așezăminte ecleziastice, detaliile fiind uneori foarte bogate. S-au publicat informații numeroase despre bisericile românești, de pe întregul teritoriu al Transilvaniei. O amplă frescă a oferit-o *Sionul românesc* în paginile cărui au fost editate, cu regularitate, știri despre lăcașurile de cult, multe dintre ele monumente istorice⁵⁷.

Aproape în fiecare număr de ziar se găseau, pe ultima pagină, anunțuri legate de posturile vacante din parohii. Făcute în numele comitetelor parohiale, întotdeauna cu știrea protopopului, acestea cuprindeau câteva părți distincte. În primul rând date despre parohia și postul respectiv, beneficiile și remunerarea celui ce urma să fie angajat, veniturile asigurate de comunitate, menționându-se apoi documentele de care era nevoie pentru depunerea candidaturii. Uneori, mai ales în cazul uniților, acestea erau indicate exact, dar alteori, de pildă pentru posturile din Biserica Ortodoxă Română, se specifica doar că acestea trebuiau să fie în conformitate cu Statutul Organic. Desigur, cerințele

⁵⁷ Vezi și Oliver Velescu, *Știri despre biserici*, p. 578-588

erau diferite pentru fiecare post, contând mult dotarea și bunăstarea parohiei, întrucât pretențiile erau direct proporționale cu acestea. Comunitățile ortodoxe mai înstărite au pretins adesea să cunoască pretențiile înaintea concursului propriu-zis și să le testeze calitățile vocale. Anunțurile cele mai numeroase au fost pentru posturile de preoți, dar regăsim și concursuri pentru capelani sau protopresbiteri.

Redactorii gazetelor bisericesti au lăsat loc în paginile propriilor publicații unui număr însemnat de articole care meditau la situația preoțimii și soarta acesteia în viitor. Au fost dezbătute probleme legate de remunerația clerului, poziția acestuia în societate, felul în care dificultățile traiului cotidian influențau prestația profesională. Rolul pe care un preot trebuia să-l joace în comunitate, de îndrumător și părinte spiritual al credincioșilor, i-a făcut pe gazetari să se interogheze deseori vizavi de condiția preotului. Speranța într-un standard de trai mai ridicat pentru această clasă socială era legată uneori de reformarea bisericii din interior, pe când alte voci considerau că sărăcia preoțimii era rezultatul unei sărăcii generale a românilor, iar un popor nevoiaș era condamnat să aibă preoți săraci. Ignoranța de care au dat dovadă unii parohi era socotită, așadar, o consecință a condițiilor de trai, întrucât grija zilei de mâine distrăgea atenția de la menirea reală a preotului.

Un capitol consistent din presa ecleziastică l-au ocupat informațiile referitoare la educație. Natura acestora a fost extrem de bogată și variată, tema preocupând societatea românească în ansamblu. Ambele confesiuni, atât ortodoxă cât și cea greco-catolică au oferit statistici școlare riguroase, care cuprindeau numărul elevilor pentru fiecare an de studiu, sexul sau confesiunea acestora. Frecvența era una dintre problemele cu care se confrunța învățământul românesc, de aceea preoții fiecărei comunități aveau obligația de a insista pe lângă părinți să trimită copiii la școală, avertizându-i asupra pericolului pe care-l reprezenta indolența. Fiecare donație în interesul învățământului era socotită un gest nobil și consemnată la loc de cinste în presa vremii. Au fost publicate testamentele unor persoane particulare care au oferit sume consistente pentru înființarea unor fundații, a unor societăți ce aveau drept scop sprijinirea financiară a elevilor merituoși pentru continuarea studiilor. Articolele pe teme școlare publicate în *Telegraful român* au

reflectat poziția pe care Șaguna o avea asupra naturii moral-religioase a educației. Deznaționalizarea românilor din districtul secuiesc Trei Scaune era considerată un rezultat al lipsei învățământului național și confesional din zonă. Exemplul trebuia să fie un avertisment pentru factorii responsabili și pentru comunitățile românești în general, care aveau datoria să preîntâmpine asemenea situații nedorite, în care școlile de stat, maghiare, să ia locul școlilor confesionale românești⁵⁸. *Sionul românesc* a publicat, de asemenea, foarte multe articole pe teme de educație și implicarea bisericii în această problemă, aspectele negative fiind puse în balanță cu cele pozitive, pentru a ilustra, cât mai fidel, situația învățământului românesc transilvănean. Bogăția materialului pe teme didactice publicat în ziarul vienez l-a făcut pe Nicolae Iorga să amintească, printre publicațiile pedagogice ardelene, și *Sionul românesc*⁵⁹. Era încurajată și susținută orice inițiativă care ar fi putut contribui la ridicarea nivelului învățământului românesc. Întâlnim adesea în paginile presei semnale privind apariția unor noi manuale și comentarii asupra acestora. Publicațiile ortodoxe au făcut reclamă manualelor apărute la Sibiu, în timp ce *Sionul românesc* a mediatizat producția tipografiei blăjene. A fost salutată apariția unor reviste de specialitate, de profil pedagogic, cum a fost cazul *Magazinului pedagogic*, anunțat de năsăudeni și comentat pozitiv în presă⁶⁰. Protocoalele conferințelor învățătorilor, temele care s-au dezbătut cu aceste ocazii, au oferit informații interesante despre nivelul învățământului românesc din Transilvania. Se poate astfel reconstitui imaginea sistemului de educație de la mijlocul secolului al XIX-lea, cu realizările și dificultățile sale. Gazetele au alocat spațiu corespunzător concursurilor din învățământ. Pe ultima pagină, alături de concursurile pentru ocuparea posturilor libere din parohii, regăsim multe anunțuri referitoare la catedrele de învățători sau profesori. Modelul anunțului era identic cu cel pentru posturile preoților. Erau specificate studiile necesare, remunerația și data concursului. Comunitățile, în funcție de posibilitățile materiale au pretins candidați instruiți, care să aducă obligatoriu dovada calității

⁵⁸ *Telegraful român*, 1870, 18, numerele din 11/23 ianuarie, 5/17 februarie, 6/18 septembrie

⁵⁹ Nicolae Iorga, *Istoria presei*, p. 130

⁶⁰ *Sionul românesc*, 1867, 3, nr. 1

morale ireproșabile. Se cereau detalii despre locurile de muncă anterioare, atunci când era cazul, implicarea în acțiuni politice, cunoașterea cântecelor religioase. Uneori pretențiile comunității vizează cunoașterea mai multor limbi străine și apartenența confesională, printr-un „atestat de botez”.

Articolele cu caracter economic, care abordau problema din punct de vedere științific, enunțând ultimele descoperiri în materie au avut loc rezervat în publicațiile românești. Șaguna, însuși, a fost adeptul ideilor privind importanța meseriilor într-o societate, de aceea a publicat în paginile oficiosului ortodox îndemnuri adresate populației de a îmbrățișa meserii variate⁶¹. Presă a militat pentru dezvoltarea unei industrii naționale, a unei emancipări economice și a formării unei burghezii românești solide. În *Sionul românesc*, Silași a insistat pe necesitatea formării unei clase mijlocii, situată între agricultori și intelectualitate; era vorba de meseriași, pe care redactorul gazetei vieneze îi considera o „mană cerească” pentru societatea românească.

La fel, literatura și elaboratele din sfera acesteia au constituit un subiect preferat de presă bisericească⁶². Așa cum o declarau în Prenumerăriune sau în subtitlul lor, *Telegraful român*, *Speranța*, *Lumina* sau *Sionul românesc*, intenționau să publice materiale pe această temă. Au fost tipărite paragrafe din literatura românească și traduceri din cea universală, poezie, proză, teatru, creații folclorice, dar și articole care au avut ca subiecte arta, pictura și muzica românească, cum au fost cele realizate de Andrei Mureșanu⁶³.

Interesul manifestat pentru cultură și în special pentru literatură, de care a dat dovadă redacția *Telegrafului român* s-a concretizat la 1 ianuarie 1876 prin apariția unui supliment literar intitulat *Foișoara Telegrafului român*, deși și până la această dată ziarul avea o rubrică permanentă dedicată subiectului.

Nu toate gazetele excelează în acest domeniu, de pildă în *Sionul românesc* rubrica literară era tratată superficial. A existat însă o serie care a meritat atenția cititorilor; este vorba de o recenzie a volumului *Istoria*

⁶¹ Ioan Vasile Leb, *Presă bisericească*, p. 319-320

⁶² Pe această temă vezi Sanda Odaie, *Literatura Telegrafului*, p. 45-53

⁶³ *Telegraful român*, 1853, 1, numerele 3, 4, 34-40, 41-43

bisericii ortodoxe răsăritene universale, de la întemeierea ei până în zilele noastre, aparținând mitropolitului ortodox Andrei Șaguna⁶⁴. Scris pe un ton prudent, studiul a fost amplu, bine documentat și a dat o replică viziunii ortodoxe. Merită remarcat că în *Sionul românesc* atacurile la adresa bisericii ortodoxe au fost foarte rare și atunci când acestea au existat s-au bazat pe demonstrații riguroase.

Rubrica de varietăți, la fel ca și poșta redacției au fost teme obișnuite, tipărite de obicei pe ultimele pagini. Cuprinsul acestora a fost divers, informațiile pe care le găsim aici fiind variate, referindu-se la o gamă largă de subiecte: știri din întreaga lume, curiozități redactate într-o notă umoristică, date despre viața unor personalități politice sau culturale, sfaturi și sugestii, primite uneori chiar de la cititori, reclame ale unor firme particulare, specializate pe anumite domenii economice.

Așadar, din punct de vedere tematic periodicele bisericesti ardeleni au abordat o varietate de teme, spre deosebire de cele din Moldova și Țara Românească, care au avut un pronunțat caracter bisericesc și teologic. De altfel, subtitlul unora dintre ele a oglindit limpede acest lucru, prin formulări precum: gazete bisericesti, școlare, literare sau economice. Explicația poate fi găsită în rolul multiplu pe care l-a jucat biserica din Transilvania până la 1918. În absența unor instituții politice, bisericile românești s-au văzut obligate să preia inițiativele de apărare a naționalității prin formule care și-au găsit exprimarea pe tărâm cultural, școlar și bisericesc. Excepție face revista *Amvonul*, apărută la Pesta, singura dintre publicațiile cu profil ecleziastic axată pe o tematică strict religioasă și teologică.

Dintre ziarele bisericesti ale deceniului 1864-1873, cele ortodoxe au avut o vigoare mai accentuată și o perioadă mai mare de tipărire. Desigur, în capul listei s-a aflat *Telegraful român*, una dintre inițiativele laudabile ale mitropolitului Șaguna. Apariția sa a avut un impact pozitiv asupra opiniei publice românești și rolul său de ambasador al ortodoxiei, și nu numai este unul de netăgăduit.

Un rol decisiv în apariția ziarelor românești l-au avut oamenii de presă, cei care au alcătuit redacțiile diverselor publicații. Desigur, multe dintre acestea au excelat printr-un valoros corp redacțional, dar pe de

⁶⁴ *Sionul românesc*, 1866, 2, nr. 14-21

altă parte colaborarea cu gazetele românești a fost pentru unii intelectuali o veritabilă școală. George Barițiu, întemeietorul presei românești ardelenne, considera o condiție esențială pentru succesul unui ziar independența redactorilor săi⁶⁵. Era imposibil, socotea acesta, ca un funcționar legat cu jurământ și plătit de stat să poată redacta obiectiv un ziar. Pentru Barițiu, spirit receptiv și vizionar, primordiale erau interesele publicului cititor și nu rațiunile personale. Considera că nici măcar profesorii de la școlile confesionale nu puteau revendica statutul de redactori independenți, întrucât poziția lor le influența deciziile scrise.

În privința beneficiarilor presei românești, cititorii, ziarele ecleziastice au oferit foarte puține informații. Este cert că publicațiile s-au difuzat pe bază de abonament, sumele aferente fiind trimise direct la redacții, de către fiecare abonat sau prin intermediul protopopilor și preoților din fiecare comunitate. De asemenea, este sigur că lista abonaților nu era identică cu cea a lectorilor, întrucât gazetele românești au fost citite în public, unui număr mai mare de persoane, această responsabilitate având-o, în general, intelectualitatea și preoțimea din zonă. Noutățile sau informațiile utile din ziarele bisericesti au fost citite de preoți în biserici, la slujbele de duminică sau la sărbători. Pe la 1860 se estima că *Telegraful român* avea circa 400 de abonați⁶⁶, la fel ca și *Gazeta Transilvaniei* de la Brașov. Majoritatea abonaților aparțineau, cum este și firesc, clerului și intelectualilor români, fiecare, în funcție de confesiune, preferând o anumită publicație. Putem bănuși că numărul abonamentelor la presa ecleziastică nu a fost foarte mare din cel puțin două motive. Cu excepția *Telegrafului*, toate celelalte ziare au avut greutăți financiare și, în cel mai fericit caz, și-au întrerupt existența pentru perioade mai lungi sau mai scurte de timp, dacă nu au fost sistate definitiv. Un alt motiv se poate deduce din experiența gazetei arădene *Lumina*. La apariția sa, eparhia de Arad, al cărei oficios era, a obligat preoțimea să se aboneze, chiar apelând la formula unor amenințări mascate. Probabil că mulți preoți sau învățători ar fi dorit să aibă acasă un periodic românesc dar, de multe ori, lipsurile financiare i-au împiedicat să-și procure un abonament. De altfel, redacțiile anunțau, la sistarea unei gazete, că

⁶⁵ George Barițiu, *Anarhia presei*, p. 108

⁶⁶ Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate*, p. 235

măsura se făcea din rațiuni economice și nu din lipsă de abonați. Au fost și cazuri în care doritorii trimiteau cererea de abonament și adresa, amânând timp îndelungat să achite suma necesară. Găsim în presă anunțuri în care cititorii erau rugați, la jumătatea anului, să trimită urgent banii necesari primului semestru, întrucât nu se mai putea continua editarea pentru semestrul II. Precaute, redacțiile unor ziare au cerut la abonare suma necesară întregului an de publicare. La acestea se adăuga concurența făcută de presa laică, adresată unei mase mai largi și eterogene de cititori. De aceea numărul abonaților la foile bisericesti era influențat de piața presei transilvănene. Intelectualitatea a preferat, uneori, o gazetă care să nu fie sub patronajul unei confesiuni și să aibă astfel o notă mai mare de obiectivitate. După 1860 numărul de cititori și interesul pentru presă a crescut considerabil și s-a diversificat și mediul social din care proveneau abonații. Ziarele bisericesti aveau un public țintă, acaparând în primul rând categoriile aparținătoare mediului ecleziastic.

Sumarul variat a făcut ca publicațiile românești din Transilvania să fie vândute cu succes și peste Carpați, dar la un preț mai mare decât în provincia intracarpatică.

O altă observație este legată de repartiția geografică a cititorilor. Gazete precum *Lumina* sau *Speranța* au fost răspândite în partea de vest, în care au apărut, zonă despre care publicau cu predilecție informații, fiind reviste cu caracter regional. *Telegraful român*, de pildă, avea abonați în întreaga Transilvanie, deși predominau cei din zonele mai apropiate Sibiului, din centrul provinciei, la fel ca și abonații *Foii administrative arhidiecezane*, de la Blaj. Desigur, gazetele ortodoxe au fost răspândite în comunitățile de aceeași confesiune, în timp ce ziarele de coloratură greco-catolică au fost citite de preoții și intelectualii uniți.

În privința mediului rural sau urban din care proveneau cititorii, evident orașele au oferit o aglomerare a intelectualității și de aceea aici am avut un număr mai mare de abonamente.

Pe lângă menirea sa esențială, aceea de a informa permanent cititorii, presa și-a adus contribuția la dezvoltarea și modernizarea limbii române literare. Vocabularul s-a îmbogățit treptat cu noi cuvinte, reclamate de înnoirea în sine a societății, dar s-a încercat și stabilirea, în timp, a unor norme gramaticale și fonetice unice pentru toate teritoriile locuite de

români. Presa românească, cu un profil foarte variat, a contribuit astfel la modernizarea lexicului limbii literare⁶⁷.

Rolul pe care l-au avut publicațiile tipărite, de a menține treaz spiritul unei societăți s-a verificat și pentru presa transilvăneană. În condițiile în care, la mijlocul secolului al XIX-lea, românii aveau puține pârghii prin intermediul cărora puteau să-și facă auzită vocea, biserica a preluat rolul de lider de opinie publică, fiind un purtător de cuvânt al intereselor naționale. Ziarele eclesiastice au avut de aceea rolul lor important în societate și au încercat să răspundă cu onoare misiunii lor. Locul de afirmare a multor personalități românești, presa transilvăneană a fost o propagatoare de cultură românească, încercând să prezinte modele demne de urmat. În paginile ei s-au întâlnit creatori de cultură din toate provinciile locuite de români, lucru cu reverberații profunde în conștiința națională. Contribuind, prin cuvântul scris, la apărarea intereselor românești, într-o lume în care națiunea română își căuta propriul drum, presa eclesiastică a dezvăluit, în fond, o admirabilă lecție de patriotism și demnitate națională.

⁶⁷ Al. Andriescu, *Limba presei*, p. 84